

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/ Issue 7 (Nisan/ April 2022), s. 555-571.
|| Geliş Tarihi-Received: 07.04.2022
|| Kabul Tarihi-Accepted: 26.04.2022
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1100002

Çağatay Türkçesi ile Yazılmış Bir Kıyamet-name

A Kıyamet-name Written in the Chagatai Language

Recep YÜRÜMEZ*

Öz

Türk İslam dünyasındaki önemli mutasavvıflardan birisi Hoca Ahmed Yesevî'dir. Mezarı günümüzde Çimkent şehrine bağlı Türkistan'da bulunan mutasavvıf, dil tarihi bakımından Karahanlı Türkçesi döneminde yaşamıştır. Ancak meşhur eseri *Divan-ı Hikmet*'in birçok farklı yazmasında Çağatay Türkçesi dil unsurlarının etkisi olduğu görülmektedir. Dil tarihi bakımından olduğu gibi Hoca Ahmed Yesevî'nin eserleri hakkında da bazı ihtilaflar bulunmaktadır. Çalışmamıza konu olan Kıyamet-namenin Hoca Ahmed Yesevî'ye mi yoksa ona atfedilen bir eser mi olduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Orta Asya Türk dünyasında Hoca Ahmed Yesevî'nin talebelerinin oluşturduğu yaygın bir "hikmet" okuma geleneği bulunduğu bilinmektedir. Bu eserlerden olan ve kıyamet öncesi, kıyamette hesap günü ve kıyamet sonrası cennet veya cehennem ile ilgili konuları içeren kıyamet-namelere Çağatay Türkçesi ile örneklik eden eserin 1984 yılında istinsah edilmiş olması, dikkat çekicidir. Bu durumun, dil tarihi inceleyen ve buna göre tasnif çalışmaları yapmakta olan araştırmacılara yeni tasnif imkânı sunacağı düşüncesindeyiz.

Çağatay Türkçesiyle yazılmış olan Kıyamet-name, 8x6.6 cm'lik kareli bir defterin 24a sayfasından başlamaktadır ve 11 varaktan müteşekkildir. Metinde kıyamet sahnesinden sonra Hz. Peygamber, Hz. Fatma ve Cebrail'in cehennemlik olan İslam ümmetinden bir grup ile konuşmaları ve onların cehenneme düşme sebepleri konu edilmiştir. Didaktik olan eserde bu durum akıcılığı canlı tutmaktadır. Dil olarak Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan eserin dil hususiyetlerinden gerekli görülenler hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevî, Çağatay Türkçesi, Kıyamet-nâme.

Abstract

One of the outstanding sufis in the Turkic-Islamic world is Hodja Ahmed Yesevi. The sufi, whose grave is in Turkestan, which is connected with the city of Shymkent, lived during the period of the Karakhanid-Turkic languages. However, in many different manuscripts of his famous work "*Divan-i Hikmet*", it is clear that the linguistic elements of the Chagatai language have an influence. There are some disputes about the works of Hodja Ahmed Yesevi, as well as in terms of language history. There is no exact information about whether the Kiyamet-name, which is the subject of our study, belongs to Hodja Ahmed Yesevi or is a work attributed to him. However, it is known that in the Central Asian Turkic world there is a widespread tradition of reading "wisdom" created by the disciples of Khoja Ahmed Yesevi. It is remarkable that the work, which is an example of Kiyamet-names, which includes period before doomsday, doomsday and heaven or hell after doomsday, was copied in 1984 in the Chagatai language. We think that this situation will provide a new classification opportunity for researchers who study the history of the language and conduct appropriate classification studies.

* Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek/Kırgızistan, e-posta: recep.yurumez@manas.edu.kg, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8818-7695>.

Kıyamet-name, written in the Chagatai language, begins on page 24a of an 8x6.6cm graph notebook and consists of 11 pages. After the apocalypse scene in the text, the conversation of the Prophet, Fatima and Gabriel with a group from the Islamic Ummah and the reasons for their falling into Hell are discussed. This situation keeps the fluency alive in the didactic work. The paper presents the linguistic features of the work written in the Chagatai language, which are considered necessary.

Keywords: Hodja Ahmed Yesevi, the Chagatai language, Kıyamet-name.

Giriş

İnanç sistemlerinin birçoğunda dünya hayatının elim bir olay ile son bulacağı düşüncesi bulunmaktadır. Bazı inanç sistemlerinde bu son bulma, her şeyin bitmesi anlamı taşırken bazılarında ise çeşitli şekillerde ahiretin, ikinci hayatın başlaması anlamını taşımaktadır. İslam dininde bu dünya hayatının sonlanması ve hesap günü ile tekrar dirilmeyi ifade etmek için kıyamet terimi kullanılmaktadır. “Kıyâmet kelimesi, “kalkmak, dikilip ayakta durmak” mânasındaki *kıyâm (kâma-kom)* kökünden isim veya masdar olup “dirilip mezarından kalkma, Allah’ın huzurunda durma” yahut “bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması” anlamına gelir (URL-1). İslam incancına göre kıyametin sura üfleniş, ba’Os, haşir, hesap, cennet ve cehennem gibi aşamaları bulunmaktadır (Özgeriş, 2020, s. 124).

Kıyametin kopuş şekli ve tarihi tüm İslam dünyası için bir merak konusu olagelmıştır. Kur’an-ı Kerim’de kıyamet konusunda birçok ayet bulunmaktadır ve Allahutaala, kıyametin ne zaman kopacağını ancak kendisinin bileceğini, başka bir kulun bunu bilmeyeceğini Araf Suresi 187. ayette bildirmektedir (Şenödeyici, 2014, s. 292). Bu merakın zirve yaptığı dönemlerden birisi de 1591-1592 yıllarıdır. Hz. Muhammet’e atfedilen bir rivayete göre dünya, yedi bin yıl yaşayacaktır ve Hz. Muhammet son bin yılda gelmiştir. Bunun üzerine hicri 1000 yılında kıyametin kopacağı inancı ortaya çıkmıştır ve o yıllarda meydana gelen bazı olumsuzluklar da kıyamete yorulmuştur (Yaman, 2007, s. 2018).

Kıyamet-nameler

Kıyamet-namelere Toprak, Kur’an-ı Kerim’in çizdiği çerçevede hesap gününde haşır ve mahşer atmosferini sahneleyerek tasvir eden mensur ve manzum eserlerdir (2012, s. 180), derken Amil Çelebioğlu Kıyamet-nameler ile ilgili “Ahvâl-i Kıyâmet, mahşer-nâme, âhiret-nâme, türünden mesnevilerde, bazı farklarla kabir azabı, ba’s ahvâli, mîzân, ehl-i cennet, ehl-i cehennem, şefâat-i Rasulullah ve benzeri konular işlendiği gibi ayrıca kıyamet kopmadan önce zuhur edecek alametleri anlatan eşrâtü’s-âa nev’inden manzumeler de yazılmıştır” (Mahdum, 2010, s. 151) demektedir. Bu eserler için kıyamet-name ile birlikte ahvâl-i kıyâmet, ahvâl-i mahşer, destân-ı mahşer, mahşer-nâme, ahvâl-i âhiret, ahvâl-i kabir/kubur, ahvâl-i mevt/mevta gibi isimler verilmektedir (Köksal, 2011, s. 250; Özgeriş, 2020, s. 124). Farklı isimlendirmelerle de olsa Türk İslam coğrafyasının tamamında kıyamet-name türü eserlerin bulunduğunu ve bunların çoğunun mesnevi nazım şekliyle yazıldığını, aruzun kısa kalıplarının bu eserlerde kullanıldığını görmekteyiz (Şengün, 2019, s. 47).

Hoca Ahmed Yesevî

Hoca Ahmed Yesevî, günümüzde Kazakistan’ın Çimkent şehri yakınlarında bulunan Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Yûsuf el-Hemedânî’nin (ö. 535/1140) halifelerinden olması dikkate alınacak olursa XI. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya gelmiş olmalıdır; 1166 yılında da vefat etmiştir (URL-2). Hoca Ahmed Yesevî, Türkistan’ın farklı şehirlerinde devrin önemli âlimlerinden dersler aldıktan sonra bugünkü Türkistan yani Yesi şehrine gelip orada

kendi medresesini kurarak hayatının geri kalanını da orada geçirmiş olan Türk İslam âlimi ve mutasavvıfıdır. *Dîvân-ı Hikmet* dışında *Fakrnâme*, *Âdâb-ı Tarîkat*, *Makâmât-ı Erbaîn* gibi risalelerinin olduğu bilinmektedir (Tatçı, 2017, s. 14-19).

Çalışmamıza konu olan el yazması, defter şeklindedir ve 1984 yılında Moldo Halil tarafından istinsah edilmiştir. Kıyamet-name, ilgili defterin 24a sayfasından başlamaktadır ve 11 varaktır. Defter 8x6.6 cm'dir. 1b ve 2a sayfaları haricinde cetvel çizilmiştir. Her sayfada 9 ila 12 mısra bulunmaktadır. Eser hece vezninin on birli ve on ikili ölçüsü ile yazılmıştır. Ancak metnin bazı mısralarında 3a/6'da olduğu gibi vezne uyulmadığı durumlar da bulunmaktadır. Yazı için tükenmez mavi kalem kullanılmıştır. Çağatay Türkçesinin tasnifi ile ilgili çalışmalar dikkate alındığında bu dönemin 20. yüzyıl başında sona erdirildiğini görmekteyiz (Eckmann, 2009, s. 14-16); çalıştığımız eserin 1984 yılında istinsah edilmiş olması bu bakımdan dikkate değerdir.

Eser, karşılıklı diyaloglar şeklindedir ve bu diyaloglarda; bir tarafta Cebrail, Hz. Muhammet, Hz. Fatma yer alırken karşı tarafta Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in öldürülmesinde payları olduğu için cehenneme düşmüş olan İslam ümmetinden bir grup vardır.

Çalışmamıza konu olan yazmanın başka bir nüshası Âdem Öger ve Recep Tek tarafından G. Jarring koleksiyonundan alınarak çeviri yazı ile yayımlanmıştır. İlgili el yazması Jarring koleksiyonunda Prov. 354 olarak kayıtlı eserin 61a-70a sayfalarında ve bazı yerleri okunamamıştır (Öger ve Tek, 2016, s. 16-35).

Okuduğumuz el yazması Çağatay Türkçesiyle yazılmıştır. Her ne kadar Hoca Ahmed Yesevî'nin kullandığı dil ile ilgili Karahanlı Türkçesi dense de bunun temel nedeni onun yaşadığı devirdir. Oysa *Divan-ı Hikmet*'in dili Çağatay Türkçesine daha yakındır (Ercilasun, 2004, s. 340-342) derken E. Üşenmez de benzer görüştedir (Hasan, 2015, s. 1349).

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinden faydalanılmıştır. Bu yöntem yazılı belgelerin içeriğini titizlikle sistematik olarak analiz etmek için kullanılan tüm belgeleri incelemek ve değerlendirmek için faydalanılan sistemli bir yöntemdir (Kıral, 2020, s. 173).

1a

Kıyâmet-name hasene 1984

1b

eyâ dostlar kıyâmet kün bolğanda

türlük türlük 'alâmetler bolar érmiş

(3) zamân ötüp mahşer tanı atğanda

ol aftâb mağrip sarı toğar érmiş

kıyâmet kün bolğanı barça bilgey

(6) tağ u taşka başın urup zârî kılgey

yağa uşlap yığlap yüz miñ tövbe kılgey

tövbeñ kabül bolmas u beyân éter érmiş

(9) ol kêtkey halklar ara mihr ü şefkat

2a

hiç qalmay 'âlem ara nâz u ni' met

andın soñra köterilgey Qur'andın hañ
 (3) 'ālem içre yüz miñ belā yağar érmiş
 kırup ƣalgay yeryüzide şunça deryā
 'arşdın bölek uluğ kiçik külli eşyā
 (6) āsmāndın bārān yağmas onmas güyāh
 ƣudretidin pāre pāre bolur érmiş
 andın soñra yeryüziğa ot yaƣılğay
 (9) tağ taşlar uşol künde titrep turğay
 éki 'ālem birbirğa hāzır olğay
 behişt düzağ anda hāzır olar érmiş
 (12) āftāb kérgay uşol künde turfe cüşğa

2b

bir mañlūƣnı közi tolğay ƣanlı yaşğa
 uğan İzim cebr ü cefa salsa başğa
 (3) her né kélse 'āciz bende körer érmiş
 Hağ yaratgen on sékiz miñ 'ālem heme
 ins ü cān u dīv peri ādem heme
 (6) Cebra'ıl Mikā'il melek heme
 bir Hudādın özge mañlūğ öler érmiş
 āftāb ƣaddı neyze boyı kélip turğay
 (9) hava mis dék yér timur dék kızıp turğay
 ğazap ƣılğan bende köyüp kömir bolğay
 yérge teli su duruluban yorar érmiş

3a

aş dék ƣaynar fark-ı seri uşol vaƣtde
 kırk kez ƣıkıp ƣayıp tüşgey öz cāyığa
 (3) raħm eyle dép bendelerini aħvāliğa
 yaşın tögüp Hağğa sığınıp turar érmiş
 eyā dostlar oğul ata sarı bağmas
 (6) ana kızğa kızğa anağa raħm eylemes
 ér ve hātun birbirğa şefƣat ƣılmas
 her ƣaysısı öz hāliğa bolar érmiş
 (9) ƣayta başdın cān kérgüzüp İzim raħmān
 Cebra'ilge uşol demde ƣılğay fermān
 hañbimğa barıp ayğıl tursun revān
 şefā'atni vaƣtidür dép aytar érmiş

3b

Cebrā' il kélip nidā kılgay yā Muḥammed

turuḡ émdi Ḥaḡdın sizge boldı ruḡşat

(3) yatmaqlıqğa yoqtur émdi sizge fırsat

bu söz éşitip rasūl derhāl turar érmiş

rasūl dégey yā Cebrā' il bu niçük kün

(6) yā Muḥammed biliḡ bu kün kıyāmet kün

vaḡt-i ḡisāb daḡ-ı ḡasret nedāmet kün

ümmetim dép yıḡlap yaşın töker érmiş

(9) baş kötergen ḡalkdın evvel ḡazret bolḡay

andın soḡra Ebābekr 'Ömer bolḡay

andın kéyin 'Oşmān birle 'Ali bolḡay

4a

Muştafāniḡ yārānları turar érmiş

Rasūlallah şiddık sarı bakıp dégey

(3) Yā Ebābekr şırāt sarı barıḡ dégey

'āşī cāfi ümmet bolsa ötker dégey

'āciz kélseḡ kaçḡurḡıl dép aytar érmiş

(6) andın soḡra 'Ömerge hem bakıp anda

ḡünahkār ümmetlerim barsa anda

'āşī cāfi 'āciz kélse uşol demde

(9) eyā 'Ömer ḡazır bol dép aytar érmiş

'Oşmānḡa hem barıḡ dégey sūy-ı ḡisāb

4b

saḡī ümmet suvāliḡa bériḡ cevāb

suvāliḡa cevāb tapmay bolsa ḡarāb

(3) cevabını bériḡ siz dép aytar érmiş

andın soḡra 'Alīge hem bakıp anda

barıp turuḡ behişt dūzaḡ ortasıda

(6) ḡünahkār ümmetlerim barsam anda

şir-i Ḥudā kıyatarıḡ dép aytar érmiş

bul törtleri tört tarafḡa barḡanda

(9) her kıysı öz cāyıda turḡanında

ferişteler şaf şaf sir-āb kélgenide

5a

kıllayalmay yārı 'āciz kéler érmiş

uşol vaḡtide tört tarafdın kélür nidā

(3) téz<r>aḡ kéliḡ eyā Aḡmed-i Muḥammedā

bizler ‘āciz kældük kéliñ yā Muştafā
çār-ı yārlar yā Aḥmed dép aytar érmiş

(6) rasūl oldı qaysı tarāf barur bilmey
bir zamānı olturmaqğa şabr qılmay
néçük boldı ümmetim dép köñli tınmay

(9) başı yalañ ayağ yalañ yorar érmiş
turfe ḥālīga tüşer Aḥmed uşol künde

5b

bilip yügürüp barıp kélip anda munda
eyā dostlar qadrin bilür ümmet qanda

(3) ümmet üçün sersān bolup yorar érmiş

ümmetlerin günahını Ḥaḥdın tilep

ārām almay ümmet üçün dāim yığlap

(6) her nefesde yüz miñ çilik yolını izlep

teşneliği ḥaddin ziyād bolar érmiş

teşnelikdin a‘ zāsıda nemi qalmay

(9) közin açıp söz ayturge ḥāli qalmay

vāy ümmetim cān ümmetim dişin qoymay

bī-ḥod bolup özin bilmey yorar érmiş

6a

Ḥaḥ ta‘ āla Cebrā’ ilğa bargıl dégey

ḥabībimğa ḥavz-ı kevşer bérkil dégey

(3) şarāb alıp kélip Aḥmed içiñ dégey

şarāb içmey ümmet ḥālin surar érmiş

yā Cebrā’ il ümmetlerim körmegünçe

(6) birin qoymay Ḥaḥdın tilep almagünçe

qolun tutup behişt alıp kermegünçe

şarābıñnı içmes-mén dép aytar érmiş

(9) yā Cebrā’ il ümmet ḥāli bes néçükdür

aḥvālleri ‘uqūbetdin bes néçükdür

6b

vezn-i mīzān pül şıraḥdın bes néçükdür

yā birāder kördüñ mü dép aytar érmiş

(3) yā Muḥammed kördüm anı feriştelere

qolun bağlap düzah sarı alıp barar

ümmetiñni eṭrāfını qurşap turar

(6) anı eşitip na‘ ra feryād urur érmiş

çün na‘ranı eşitip cümle halk-ı ‘ālem
 ins ü cîn ü dīv peri melekler hem
 (9) yığlap turğay arz u semā levh ü qalem
 yér teprenip Hāqğa zārī kılar érmış

7a

Rasūlallāh dūzaḥ sarı qoyğay qadem
 tā bolmasun ümmetlerim köyüp ‘adem
 (3) közi giryān bağrı biryān bolup şol dem
 rāh-ı dūzaḥ ortasında turar émiş

feryād kılıp aytur rasūl dūzaḥiler

(6) kaysı rasūl qaysı ümmet qavmī-sizler

yā ki meger tersā qavmi cehūd-sizler

bilmes-miz dép bular cevāb bérer érmış

(9) suvāl suramañ sizdin ‘aceb sūzānde-miz
 ateş içre köyüp yanıp giryānde-miz

7b

anda lāyık ‘amel kılmay armanda-mız
 bu sözlerni aytıp yaşın töker érmış

(3) rasūl aydı bilür müsiz kélse hafta

oqur érdi mü ’nin qullar namāz-ı cum‘ a

on éki ay içre kélür bir ay rūze

(6) bilür-miz dép bular cevāb bérer érmış

her ayda tört cum‘ a namāz oqur érdük

her yılda bir ay rūze tutar érdük

(9) ol Muḥammed Muştafāğa ümmet érdük

cehennemdin mundağ āvāz kélür érmış

8a

rasūl aytur aytkenleriñ mén bolur-mén

éki ‘ālem peygamberiñ mén bolur-mén

(3) sizler üçün İbrāhimdin mén keçip-mén

éki ‘ālem peygamberiñ mén bolur-mén

dében rasūl bul sözlerni aytar érmış

(6) andın soñra rasūl gāmı aşur anda

uşol vaqıtde birin qoymay alur anda

ser-bürehne ‘arş astıda turğanında

(9) her tarafdın gavğa peydā bolur érmış

rasūl dégey bu gavğalar néçük gavğa

8b

Cebrā' il dégey yā Muştafā boluñ āgāh

‘arş astıda kélip turur hayru'n-nisā

(3) éki oğlın qanın da‘ vī kılar érmiş

başlarında şir-i Hūdā a‘ amāmesi

oñ ketfide şāh-ı Hāsan sebz cāmesi

(6) soñ ketfide şāh-ı Hüseynni sürh cāmesi

saçın yazıp ‘arşnı lerzen kılar érmiş

Cebrā' il hem bu sözlerni aytğan zamān

(9) qadem koyup Muştafā hem bolğay revān

ümmet üçün giryān bolur şāh-ı cihān

9a

Fātımanıñ qaşlarığa kéler érmiş

yatgeç rasül tizleriğa alıp başın

(3) ol mübārek közleridin töküp yaşın

yā Faṭma tiñle ‘ācize ümmet eşin

barça müşkil bizdin āsān bolar érmiş

(6) ümmetleriñ aytay sizge mén derdni

kiçmes bo<l>sañ éki oğluñ sén qanını

Aḥmedā ‘āmī yıǵlar bilgil munı

(9) Fātımage bu sözlerni aytar érmiş

Yā Faṭma sén kiçseñ hem Ténrim kiçmes

9b

yüzleriğa ašlā cennet bābın açmas

köyer dāim dūzaḥ içre hiç qutulmas

(3) barçasını qahr u ğazab kılar érmiş

ol Faṭma dégey anda cānım ata

ümmetleriñ arasığa tüşmey ašlā

(6) ümmetdin körmedük biz ğayr ez-cefa

dép Faṭma bu sözlerdi aytar érmiş

ārāy ménı kéçgil dérsiz cānım peder

(9) boldı helāk teşnelikdin şehzādeler

10a

raḥm eyleben bir qatre su bérmediler

bular sizge néçük ümmet bolar érmiş

(3) şāh Hāsange bérđi Yezid ol kün zehr

ağızlardın laḥte laḥte aqtı qanlar

parça parça érip yérge tüşti ciger
 (6) vā Ḥasan dép yıǵlap yaşın töker érmış
 şāh Ḥüseynni havāricler qurşap aldı
 qol ayaǵın baǵlap ol dem késip aldı
 (9) Kerbelāni deşti üzre qoydik saydı
 secde eylep şākir tilin açar érmış

10b

ol Kūfeni mescidiǵa kérip ‘Ali
 kılıç urup öldürdiler Mülcem anı
 (3) namāz üçün kérip érdi ol kün veli
 qazāsını alur-mén dép aytar érmış
 ol kün Uḥud taǵı üzre havāricler
 (6) taşlar atıp tişinjizni sındırdılar
 cānım ata sizni hürmet kılmadılar
 bular sizge qandaǵ ümmet bolar érmış
 (9) rasūl aydı ol ümmetdin Ḥudā bī-zār
 yā Faṭma éki ‘ālem mén hem bī-zār

11a

ferzendiñge kim ki bérgen bolsa āzār
 aşlā yüzün körmes-mén dép aytar érmış
 (3) her yılda bir ‘aşüre ayı kélür bolsa
 ḥalkñıñ yıǵılıp aş u nānı bérür bolsa
 isti‘ānet du‘ā taleb kıılır bolsa
 (6) alar üçün Faṭma cān bérür érmış
 ol Faṭma dégey anda cānım ata
 miñ cān bolsa ümmetiñge bolsun fedā
 (9) eki oǵlum qanın qabūl kılsun Ḥudā

Ses Bilgisi

1. Metinde kapalı é bulunmaktadır.
2. Metinde kalınlık incelik uyumu görülmemektedir. kılgey 1b/6, teşneliǵı 5b/7. Ancak bazı sözcüklerde bu uyum görülmektedir. Cüşqa 2a/12
3. t>d: daǵ-ı ḥasret 3b/7 ancak metinde taǵ şekli de bulunmaktadır.
4. boldı 9b/2 ve oldı 5a/6 örneklerinde olduǵu gibi metinde ol- ve bol- fiilleri birlikte kullanılmıştır.
5. q>ǵ: ayaǵ 5a/9
6. b>m: munda 5b/1, mén 8a/1
7. z>s: açmas 9b/1 kiçmes 9a/7

8. Metinde “y” türemesi bulunmaktadır. ıgla>yıgla 1b/7

9. d>z izim 2b/2 Eski Türkçeden itibaren idi~iye~ige şekilleri görülen sahip ve Rabb anlamındaki sözcüğün Çağatay Türkçesinde *izi* varyatının da bulunduğu bilinmektedir (Ergene, 2021, s. 311-341).

Şekil Bilgisi

Yapım Ekleri

İsimden İsim Yapma Ekleri

+lı

kanlı 2b/1

+lık, +liğ, +lik

yatma~~klık~~ğa 3b/3, teşneliği 5b/7, teşnelikdin 5b/8 9b/9

+lük

türlük 1b/2

Fiilden İsim Yapma Ekleri

-ma, -me

bolmasun 7a/2, kılmadılar 10b/7 tilep almagünçe 6a/6, bémediler 10a/1, kérmeğünçe 6a/7, körmédük 9b/6, körmegünçe 6a/5

-mağ

olturmağğa 5a/7, öltürmağğa 5a/7, yatmağlıkğa 3b/3

İsimden Fiil Yapma Ekleri

+l

duruluban 2b/11

+la

bağlap 10a/8

Fiilden Fiil Yapma Ekleri

-dır, -dür

sındırdılar 10b/6, öldürdiler 10b/2

-güz

kérgüzüp 3a/9

-ıl, -il

yaqılğay 2a/8, yığılıp 11a/4, köterilgey 2a/2

-ker

ötker 4a/4

-kur

kaçkurğıl 4a/5

-t

aytar érmış 4b/7. rasül aydı 10b/9 örneğinde olduğu gibi metinde iki şekilde de bulunmaktadır. Birçok eserde iki fiilde beraberce kullanılmaktadır. Bunlardan birisi de Kutadgu Bilig'dir. KB'de ay- 905, ayt- 112 defa geçmektedir ve bu iki fiil geniş anlamı ile eş anlamlı kabul edilebilecekken dar anlamda eş anlamlı olup olmadıkları tartışılabilir (Aydın, 2009, s. 2).

-tür

öltürmağğa 5a/7

İsim Çekimi

Çokluk Eki

+lar, +ler

ağızları 10a/4, başları 8b/4, bular 7a/9, dostlar 1b/1, gavğalar 8a/10, halklar 1b/9, aytkenleri 8a/1, bendeleri 3a/3, bizler 5a/4, törtleri 4b/8

İyelik Ekleri**+ım, +im**

cânım 9b/4, habîbimğa 3a/11, izim 2b/2, ténrim 9a/10, ümmetim 3b/8

+ın, +in, +ıñ, iñ , ıñ

ayağın 10a/8, bābın 9b/1, başın 1b/6, kanın 8b/3, eşin 9a/4, haddin 5b/7, hālın 6a/4, kadrin 5b/2, közin 5b/9, özin 5b/11, tilin 10a, şarābıñnı 6a/8, ferzendiñ 11a/1, tövbeñ 1b/8

+iñiz

tişiniz

+ları, +leri

başlarında 8b/4, yârânları 4a/1, yüzleriğa

Durum Ekleri**İlgi Durumu Eki****+ımı, +ını, +niñ**

günahımı 5b/4, Fâtımanıñ 9a/1, halkınıñ 11a/4, muştafānıñ 4a/1, ümmetlerniñ 9b/5

+sı, +si

a'zāsıda 5b/8, barçasını 9b/3, kıysısı 3a/8, kazāsını 10b/4, ortasında 4b/5 7a/4, a'amāmesi 8b/4, cāmesi 8b/6

+un, +uñkolun 6a/7, oğluñ 9a/7. **+un, +uñ** eklerindeki yuvarlaklaşmada Oğuzca etkisinden söz edilebilir (Eker 2010: 383).**Belirtme Durumu****+ı, +i**

ayı 11a/3, başı 5a/9, boyı 2b/8, cāyıda 4b/9, ahvāliğa 3a/3, hāli 5b/9, hāliğa 5a/10, kavmi 7a/8. Çağatay Türkçesinde bu ek -nI şeklindeyken bazı isimlere -I getirilmesi Oğuzca etkisiyledir (Kaymaz, 2004, s. 205).

+nı, +ni, +ımı, +in, iñ

bendelerni 3a/3, derdni 9a/6, hüseyyni 8b/6, küfeni 10b/1, sizni 10b/7, barçasını 9b/3, cevabını 4b/3, eñrāfını 6b/5, günahını 5b/4, dişin 5b/10, birin 6a/6, yüzün 11a/2, peygamberiñ

Yönelme Durumu**+e**

'ācize 9a/4. Çağatay Türkçesinde yönelme durumu eki +GA iken Oğuzcanın etkisiyle +A da görülebilir (Eker 2012: 72).

+ğa, +ge, +ka

ahvāliğa 3a/3, anağa 3a/6, arasığa 9b/5, birbirğa 2a/10, hağğa 6b/10, kızğa 3a/6, mescidiğa 10b/1, cāyığa 3a/2, Fâtımage 9a/9, ferzendiğe 11a/1, sizge 3b/2, cüşka 2a/12, taşka 1b/6, yaşka 2b/1

Bulunma Durumu**+da**

astıda 8a/8, ayda 7b/7, cāyıda 4b/9, ortasıda 4b/5, turğanında 8a/8, demde 3a/10, künde 2a/9, başlarında 8b/4

Ayrılma Durumu**+dın, +din**

ağızlarıdın 10a/4, āsmāndın 2a/6, başdın 3a/9, hağdın 3b/2, bizdın 9a/5, cehennemdin 7b/10, közleridin 9a/3, sizdın 7a/10, ümmetdin 10b/9, kudretidın 2a/7

Yön Gösterme Durumu**+re**

içre 2a/3

Vasıta Durumu

birle 3b/11

Soru Eki**mü?**

rasül aydı bilür **müsiz** 7b/3, kördün **mü** 6b/2

Sayılar**Asıl Sayılar**

bir 2b/1, éki 8a/2, tört 4b/8, törtleri 4b/8, yüz miñ 5b/6,

Zamirler**Kişi Zamirleri**

mén 9a/6, sén 9a/10, biz 9b/6, siz 4b/3, alar 11a/6

méni 9b/2 anı 10b/2, bizdin 9a/5, sizge 3b/2, sizdin 7a/9, sizni 10b/7,

İşaret Zamirleri

bul 4b/8, şol 7a/3, uşol 5a/2

Soru Zamirleri

kaqsı 4b/9, kim 11a/1, né 2b/3, néçük 5a/8

Belirsizlik Zamirleri

barça 1b/5, barçasını 9b/3, başka 2b/2, cümle 6b/7, heme 3b/5, özge 2b/7, hiç 2a/1

Dönüşlülük Zamirleri

öz 3a/2, özin 5b/11, özge 2b/7

İlgi (bağlama) Zamirleri

ki 7a/7

Birliktelik Zamirleri

birbirğa 2a/10

Sıfat Fiiller**-an**

uğan 2b/2. Çağatay Türkçesinde sıfat fiil eki -ğan/-қан/ -gen/-ken şeklindedir. Ancak Oğuzca unsur olan -An sıfat fiil eki de bazı metinlerde görülebilir (Argunşah, 2018, s. 177).

-ğan, -gen

aytğan 8b/8, kılğan 2b/10, turğanında 8a/8, bolğanı 1b/5, bérgen 11a/1, kélgenide 4b/10, kötergen 3b/9, yaratgen 2b/4

-ğanında

turğanında 4b/9

-urgen

ayturgen 5b/9

Zarf Fiiller**-ben, -uban**

dében 8a/5, eyleben 10a/1, duruluban 2b/11. **-UbAn** zarf fiil eki Çağatay Türkçesinde de kullanılmaktadır ve bu kullanımda Oğuzca etkisinden söz edilebilir (Eker, 2012, s. 74).

-geç

yatgeç 9a/2

-ğanda

barğanda 4b/8, bolğanda 1b/1

+günçe

kérmegünçe 6a/7, körmegünçe 6a/5, tilep almagünçe 6a/6

-ken

aytkenlerin 8a/1

-ıp, -ip, -p, -up, -üp

açıp 5b/9, alıp 6a/3, atıp 10b/6, aytıp 7b/2, bilip 5b/1, érip 10a/5, éşitip 3b/4, keçip-mén 8a/3, bağlap 6b/4, dép 3a/12, izlep 5b/6, tilep 5b/4, bolup 5b/11, koyup 8b/9, kurup 2a/4, tutup 6a/7, kérgüzüp 3a/9, köyüp 2b/10, ötüp 1b/3, tögüp 3a/4

-kanda

atkanda 1b/3

Fiiller

Şahıs Ekleri

Zamir Menşeli/Birinci Tip Şahıs Ekleri

Tekil	Çoğul
1. -mén	1. -mız/-miz
2. -	2. -
3. -	3.

İyelik Menşeli/İkinci Tip Şahıs Ekleri

Tekil	Çoğul
1. -m	1. -k
2. -ŋ	2. -
3. -ø	3. -lar

Emir Menşeli/ Üçüncü Tip Şahıs Ekleri

Tekil	Çoğul
1. -	1. -
2. -ğıl,-gil	2. -iŋ/-uŋ/-ŋ
3. -sun/-Ø	3.-

Fiil Çekimi

Basit Çekim

Bildirme Kipleri

Görülen Geçmiş Zaman

-dı, -di, -di-k, -dü-k, -dü-m, -dü-ŋ, -tı, -ti

aydı 7b/3, boldı 3b/2, késip aldı 10a/8, kılmadılar 10b/7, bérđi 10a/3, öldürdiler 10b/2, koydı 10a/9, körmedük 9b/6, kördüm 6b/3, kördüŋ 6b/2, kördüŋ 6b/2, aqtı 10a/4, tüşti 10a/5

dü-k, -dü-m, -dü-ŋ eklerinde görülen yuvarlaklaşmada Oğuzca etkisinden söz edilebilir (Eker, 2010, s. 382).

-p aldı

kurşap aldı 10a/7

Geniş Zaman

-ar, -er, -r, -ur, -ür

barar 6b/4, kaytarıŋ 4b/7, köyer 9b/2, tüşer 5a/10, kaynar 3a/1, dérsiz 9b/8, alur 8a/7, alur-mén 10b/4, aşur 8a/6, bilür 5b/2, bilürmiz 7b/6, kélür 5a/2

Ü. Eker, Çağatay Türkçesinde -Ar geniş zaman ekinin Oğuzca etkisiyle

bulunduğunu belirtmektedir (2012, s. 72)

-mas, -mes

aç**mas** 9b/1, ba**ğmas** 3a/5, bol**mas** 1b/8, kı**lmas** 3a/7, kı**tulmas** 9b/2, bil**mes**miz 7a/9, eyle**mes** 3a/6, iç**mes**-mén 6a/8, kiç**mes** 9a/7

-ip turur, -p turar

ké**lip turur** 8b/2, kı**rşap turar** 6b/5

Gelecek Zaman

-ğay, -gey, -key

bol**ğay** 2b/10, ka**lğay** 2a/4, kı**lğay** 3a/10, ol**ğay** 2a/10, bil**gey** 1b/5, dé**gey** 3b/5, ké**rgey** 2a/12, kı**lgey** 1b/6, ké**tkey** 1b/9

-ıp -ğay

kı**zıp turğay** 2b/9

Tasarlama Kipleri

Emir Kipi

-ğıl, -gil

ay**ğıl** 3a/11, bar**ğıl** 6a/1, ka**çkurğıl** 4a/5, bé**rgil** 6a/2, bil**gil** 9a/8, ké**çgil** 9b/8

Ø

bol 4a/9, eyle 3a/3, ti**ñle** 9a/4

-sun

bol**sun** 11a/8, kı**lsun** 11a/9, tur**sun** 3a/11

-iñ, -uñ, -ñ

bé**riñ** 4b/1, bil**iñ** 3b/6, ké**liñ** 5a/3, bol**uñ** 8b/1, tur**uñ** 3b/2, surama**ñ** 7a/10

Şart Kipi

-sam

bars**am** 4b/6

-sañ, -señ

bosa**ñ** 9a/7, ké**lseñ** 4a/5, kiç**señ** 9a/1

-sa, -se

barsa 4a/7, bolsa 4a/4, salsa 2b/2, ké**lse** 2b/3

İstek Kipi

-ay

ay**tay** 9a/6

-may, -mey

al**may** 5b/5, ka**lmay** 2a/1, kı**lmay** 5a/7, kı**llayalmay** 5a/1, kı**oymay** 5b/10, bil**mey** 5a/6, iç**mey** 6a/4, tü**şmey** 9b/5, bil**mey** 5b/11

Birleşik Çekim

Hikâye Birleşik Zaman

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

-ip ér

ké**rip ér**di 10b/3

Geniş Zamanın Hikâyesi

-ar érdük, -ur érdük, -ip érdi, **-ur ér**di

tutar é**rdük** 7b/8, o**ğur érdük** 7b/7, ké**rip ér**di 10b/3, o**ğur ér**di 7b/4, o**ğur érdük** 7b/7,

Geniş Zamanın Rivayeti

-ar érmiş, **-er ér**miş, **-ur ér**miş, **-ür ér**miş,

açar é**rmış** 10a/10, aytar é**rmış** 3a/12, bolar é**rmış** 3a/8, kılar é**rmış** 6b/10, yorar

érmiş 5b/11, bérer érmış 7a/9, kéler érmış 5a/1, körer érmış 2b/3, öler érmış 2b/7, töker érmış 3b/8, oğur érđi 7b/4, urur érmış 6b/6, bérür érmış 11a/6, kélür érmış 7b/10

Şart Birleşik Çekimi

-ur bolsa

bérür bolsa 11a/4, kélür bolsa 11a/3

Birleşik Fiiller

İki Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller

Yeterlilik Fiilleri

-a- -al

qolla'yalmay 5a/1

-p al

tilep almagünçe 6a/6

Süreklilik Fiilleri

bī-ħod bolup özin bilmey yorar érmış 51/11, ümmet üçün sersān bolup yorar érmış 5b/3

Tezlik Fiilleri

-ip al, -p al

késip aldı 10a/8, qurşap aldı 10a/7

Kuvvetlendirme ve İhtimal/Bildirme Eki

+dür, +tur

nécükdür 6a/9, vaqtidür 3a/12, yoqtur 3b/3

Zamir n'si

Çağatay Türkçesinde bulunmamasına rağmen metinde Oğuzca etkisiyle zamir n'si, turğanında 8a/8 örneğinde olduğu gibi görülmektedir.

Sonuç

Hoca Ahmed Yesevî'nin başlatmış olduğu dinî tasavvufi gelenek Orta Asya'dan çıkarak Anadolu'ya kadar ulaşmış ve Türklerin İslamlaşmasında etkin bir rol oynamıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri kendisinden sonra yazılı hâle getirilmiş ve tüm Orta Asya'ya yayılmıştır. Bununla birlikte hikmetlerden hangilerinin gerçekte Hoca Ahmed Yesevî'ye ait olduğu konusu hâlâ tartışılmaktadır. Elimizde bulunan yazma da Hoca Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinin Çağatay Türkçesine çevrilmiş olanlarından olabileceği gibi Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedilen bir eser olma ihtimali de bulunmaktadır.

Orta Asya Türkleri 1940'lı yıllarda Kiril alfabesine geçirilmiş olsa da hücre denilen sistemle çalışan gizli medreselerde Arap harfli eski Türk yazısının öğrenilmesi ve öğretilmesine güç şartlara rağmen devam edilmiştir. *Kıyamet-name*'nin metni bunun örneklerinden sadece bir tanesidir. Eser, 1984 yılında bile hâlâ Çağatay Türkçesinin yazı dili olarak Orta Asya'da kısmen de olsa kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Hâlbuki Çağatay Türkçesi alanında yapılan tasnif çalışmalarında bu tarihi Türk dili devri 20. yüzyıl başı itibarıyla sonlandırılmaktadır. Ancak çalıştığımız esere benzer, 20. yüzyılın sonları veya 21. yüzyılın başlarına ait Çağatay Türkçesi ile yazılmış veya istinsah edilmiş eserlerin sayısının artması daha önce yapılmış olan dil tasniflerinin tarihlerinde değişikliklere neden olabilir.

Diyalog yolunun kullanılmış olması nedeniyle canlı bir anlatımı olan eserin dili Çağatay Türkçesi ile olsa da belirtme durumunda -I, yönelme durumunda -e, geniş

zaman eki olarak -Ar, zamir n'sinin bulunması, geniş zamanın hikâyesinde görülen yuvarlaklaşma -ar érdük ve -ur érdük, Oğuz Türkçesi unsuru olarak kabul edilebilir. Metinde Çağatay Türkçesinin genel hususiyetlerinden olan ol- ve bol- filleri birlikte kullanılmış; metnin tamamında yardımcı fiil olarak *turar* kullanılmış iken bir yerde *turur* 8b/2 kullanılmıştır ayrıca *bu söz éşitip rasûl derhâl turar* beyitinde asli fiil olarak kalk-anlamında tur- kullanılmıştır. Oğlın 8b/3 örneğinde olduğu gibi bazı sözcüklerde orta hece ünlüsü düşmesi görülmektedir. Metinde aynı sözcükte bérür érmiş 11a/6, bérer érmiş 7a/8 örneklerinde olduğu gibi hem geniş-ince ünlü hem de yuvarlak-dar ünlü nöbetleşerek kullanılmıştır. Ħasange 10b/3, ayturge 5b/9, yeryüzige 2a/8, birbirge 2a/10 örneklerinde görüldüğü gibi metinde Çağatay Türkçesinde görülen ek uyumsuzluğuna birçok örnek bulunmaktadır. Çalışmada aÖamâmesi 8b/4 (amâmesi), lerzen 8b/7 (lerzân) gibi bazı sözcükler yanlış yazılmış veya yanlış istinsah edilmiştir. Metinde isim fiilde (birleşik fiil, cevherî fiil) örneklerde olduğu gibi rasûl aytur aytkenlerin mén bolur-mén 8a/1, sizler için İbrâhimdin mén keçip-mén 8a/2 ekleşme sürecinin devam ettiği görülmektedir. Çalışmada, *kurşap aldı* 10a/7 ve *aydı* 7b/3 örneklerinde olduğu gibi görülen geçmiş zamanın iki türü bulunmaktadır. Yukarıda belirtilen özellikler, çalışmamızın başta Çağatay Türkçesi üzerine incelemeler yapan araştırmacılar olmak üzere Türk dili alanında araştırmalar yapmakta olan tüm bilim adamlarına yardımcı olacağını düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Argunşah, M. (2018). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Aydın, M. (2009). Kutadgu Bilig'deki ay-, ayıt-, sözle-, ve ti- Fiilleri bağlamında Eş Anlamlılık Sorunu. "Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig" Sempozyumu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı* (çev. Günay Karağaç). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Eker, Ü. (2010). Çağatay Türkçesinde Eklerde Görülen Yuvarlaklaşmalardaki Eski Anadolu Türkçesi Etkisi. *Turkish Studies*, 374-389.
- Eker, Ü. (2012). Seyyid Kasımî'nin Destanlarında Görülen Eski Anadolu Türkçesi Etkisi. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 63-84.
- Eraslan, K. (1989). Ahmed Yesevî. TDV *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-yesevi> [Erişim Tarihi: 19.03.2022].
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergene, O. (2021). Eski Türkçeden Çağatay Türkçesine İdi/İÇi "Sahip, Efendi; Tanrı" ve Değişiklerinin Kullanımı. *Doğumunun 60. Yılında Zuhâl Ölmez Armağanı Esengü Bitig*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hasan, N. (2015). Ahmed Yesevi Hikmetlerinin Dil Özellikleri Üzerine Bazı Mülazahalar. *Turkish Studies*, 10(8), 1345-1354.
- Kaymaz, Z. (2004). Çağatay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar Üzerine. *Amancolovskie Çteniya*, Öskemen, 204-210.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Süirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170-189.
- Köksal, M. F. (2011). Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılan Meçhul Eserlerden: Nâme-i Mahşer. *Turkish Studies*, 6(1), 249-291.

- Mahdum, A. N. (2010). Kıyamet Konulu Tarihi Belirsiz Bir Mesnevi: Destân-ı Arasât. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 184, 149-184.
- Öğür, A. ve Tek, R. (2016). Uygurlarda Hikmet Söyleme Geleneği ve Çağatayca İki Yazmada Bulunan Hikmetler. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 8, 10-49.
- Özgeriş, M. M. (2020). Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Ahvâl-i Kıyâmet. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 123-148.
- Şengün, N. (2019). Türk İslam Edebiyatı'nda Bir Nazım Türü Olarak Ahvâl-i Kıyâmetler ve Şairi Bilinmeyen Bir Ahvâl-i Kıyâmet Üzerine. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34-61.
- Şenödeyici, Ö. (2014). Kemal Paşazade Tarafından Tercüme Edildiği Düşünülen Bir Risale Ahvâl-i Kıyâmet. *TÜBAR*, 36, 291-319.
- Tatçı, M. (2017). *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi.
- Topaloğlu, B. (2002). Kıyamet. *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kiyamet> [Erişim Tarihi: 09.03.2022].
- Toprak, F. (2012). Hoca Nazar Hüveydâ'nın Kıyâmetnâmeleri. *Turkish Studies*, 7(44), 179-213.
- Yaman, B. (2007). Ahvâl-i Kıyâmet Yazmaları Resimlerinde Kıyamet Sonrası Hayat. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24(2), 217-234.